
L'església de Sant Basili. Roses, Alt Empordà

Per ENRIC CARRERAS i VIGORÓS*

JOAN BADIA-HOMS

PERE GAY i FUMADÓ*

MIQUEL-DÍDAC PIÑERO i COSTA*

L'existència del lloc dit *Magrigul* és coneguda pel document de dotació de l'abadia de Santa Maria de Roses pel comte Gausfred d'Empúries-Rosselló i el seu fill Sunyer, bisbe d'Elna, de l'any 976.⁽¹⁾ El document permet d'identificar la vall de Magrigul amb l'actual Montjoi i les altures que l'envolten.⁽²⁾ Tota la muntanya fou donada al monestir de Roses, a la qual correspon el litoral de llevant del port de Jóncols al cap de Norfeu i el de migdia del cap de Norfeu al cap Morrell. D'aquest alou, el comte i el seu fill es reservaren la meitat de la vall de Magrigul,⁽³⁾ o sigui, la meitat de la petita vall de Montjoi arrecerada i assolellada al fons de l'àmplia badia del mateix nom, però al mateix temps oberta al mar a migdia del cap de Norfeu que s'endinsa mar enllà.

El text del document de l'any 976 inclou una part narrativa que ens informa que allà hi havia construït un cenobi anomenat Magrigul, dedicat a la Mare de Déu, a sant Salvador a la part de migdia, i a sant Miquel a la part superior o de tramuntana. L'instrument explica que, en temps de l'emperador Carles, quan els pagans van ocupar Barcelona van saquejar tota aquesta regió i la muntanya, i el lloc fou devastat, saquejat i reduït a un ermot. Aleshores van sortir d'aquest lloc uns pocs monjos, van construir una petita església en honor de Déu i de Santa Maria, i allà presten el seu servei i fan oració fins al dia d'avui. Més endavant tornaren a intervenir els valerosos soldats cristians d'aquella muntanya per lluitar i defensar-se davant dels pagans que van calar foc a la muntanya i amenaçaven d'endur-se captius els cristians. Aleshores,

* Membres del GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional).

1. MARQUÉS I PLANAGUMÀ, Josep M., *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona 1986, doc. 1, pàg. 27-29. (Vegeu per la traducció al català: *Catalunya romànica, L'Empordà II*, vol. IX, Barcelona, 1990, pàg. 779).

2. BADIA-HOMS, Joan; BOFARULL I GALLOFRÈ, Benjamí; CARRERAS I VIGORÓS, Enric i PIÑERO I COSTA, Miquel-Dídac, *La vall de Magrigul (o vall de Montjoi)*, dins *Catalunya romànica, L'Empordà II*, vol. IX, Barcelona, 1990, pàg. 793-794.

3. *Et insuper donamus ad predictum cenobium omnia montana ex parte oriente et ex parte meridie sive in occidente seu in parte aquilonis, sic concedimus ad predicto huius locum ad usufructuario. De parte orientis recensitus est ex ipso port cuius nuncupatur Ionculs usque in ipso capud Nofeu, et de meridie recensitus est ex ipso capud Nofeu usque in capud Moirel, exceptus ipsa medietate vallis Magrigul cum illorum pertinenciis medietate.*

un dels cavallers que hi havia intervingut s'hi va quedar per assegurar-los la vida i tot el que fos suficient per a la defensa d'aquells indrets.⁽⁴⁾

Una altra notícia sobre el cenobi de Magrigul es troba en un diploma de Carlemany concedit a l'abadia occitana de Sant Policarp, al comtat de Rasès, del qual es coneix un trasllat del segle XVII en un cartoral d'aquella casa. La data exacta del document és desconeguda.⁽⁵⁾ En aquest instrument s'explica que l'abat hispà Atala fundà el monestir de Sant Policarp, segurament vers l'any 782, i que abans s'havia establert al territori de Peralada, al lloc de *Magregesum* o *Magregerum*. Anava acompanyat d'Agobard (760-840), que en el futur seria arquebisbe de Lió i un gran personatge de la cort de Lluís el Piadós, i de servents i homes lliures. Al seu pas per Magrigul, Atala va refer unes esglésies fundades antigament i que havien estat destruïdes pels pagans.⁽⁶⁾

L'actuació d'Atala i els seus a l'Empordà es produí uns anys abans del 782,⁽⁷⁾ i, per tant, força temps abans del lliurament de la ciutat de Girona al poder carolingi, l'any 785. Atala i el seu seguici, que seria tota o bona part d'una comunitat monàstica que fugia del territori sarraí, devien ésser personatges que s'haurien significat en l'ajut a l'expedició fracassada de Carlemany del 778. Devia ésser per motius polítics que acudien vers el nord a acollir-se al capítular dictat per Carlemany a favor dels hispans, datat vers el 780, perdut i restituit per d'Abadal.⁽⁸⁾

Les esglésies restaurades per Atala eren segons el diploma citat, les de Santa Maria, Sant Esteve, Sant Fructuós, Sant Pere, dalt la muntanya, i una altra al lloc de la Garriga, que s'identifiquen amb l'antic cenobi de Santa Maria de Magrigul o potser Santa Maria de Roses, Sant Esteve de Mata de la Selva de Mar, Sant Fructuós a la vall de Santa Creu, Sant Pere de Rodes i Sant

4. *Illo igitur tempore, domino Karolo imperatore quemlibet regnavit in Francia, obtinueruntque pagani Barchinonam et diripuerunt omnia hac regione atque montana, ibi erit constructum cenobium alme Dei genitricis Marie cuius vocitatur Magrigul, et titulo Sancti Salvatoris ex parte meridiano atque ex supremo ex parte aquilon titulo almi Michaelis archangeli; vastavit atque predavit utrumque, ad hereum fuit adductum. Tunc vero paululos monachis ex huius loco demigrarunt, construxerunt ecclesiam parvulam in honore Dei et beate Marie ibi famulantibus et exorant usque in presentem diem. Rursum itaque tempore fuerunt ingressi miles fortissimi christiani ex illa montana ad pugnam atque deffensionem contra paganos, cuius montana combusserunt et vinctos christianos minabunt. Proinde miles cuius ingressi fuerunt ad utilitatem vero vite illius manebit et quantum sufficere possit et aliquas partes propter deffensionem.*

5. *Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum Karolinorum*, tom. I, *Die urkunden der karolinger*, a cura d'Engelbert Mühlbacher, Hannover, 1906, doc. 305, pàg. 458-460. (Document fals) Ramón d'Abadal i de Vinyals, *La batalla del Adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda*, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Barcelona, 1949, pàg. 35. (El diploma de Carlomagno puede ser y seguramente es falso, cuando menos interpolado y retocado; pero es muy probable que la historia que nos cuenta de Atala, sinó en el detalle en sus rasgos más salientes, sea verdadera).

6. *...veniens de partibus Hispaniae Attala venerabilis abbas et Agobardus, secum habens et servos et liberos retrahere se a societate nefandae gentis volentes confugerunt ad nostram celsitudinem...*

...At ille primitus veniens in confinio Petralatens seu in locum, ubi vocabulum est Magregesum, invenit ecclesias, quae ab antiquitus fuerant fundatae, sed a paganis erant destructae: ...

7. D'ABADAL I DE VINYALS, Ramón, *La Catalogne sous l'empire de Louis le Pieux*, Études Roussillonaises, vol. V, Perpinyà, 1956, pàg. 42. Situa l'arribada d'Atala cap al 780.

8. D'ABADAL I DE VINYALS, Ramón, *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, segona part, Barcelona, 1952, pàg. 405-406 i doc. I, pàg. 412-414.

Feliu de la Garriga.⁽⁹⁾ Atala devia deixar a totes o alguna d'aquestes esglésies una petita comunitat organitzada, car les cel·les foren confirmades a Sant Policarp com a obra seva.

Documents posteriors evidencien que l'actuació d'Atala no es limità a les cel·les esmentades, o bé que la seva intervenció fou continuada pels seus seguidors, ja que a partir del segle IX dues de les cel·les (Sant Fructuós i Sant Pere) junt amb unes altres dues cel·les anomenades Sant Cebrià de Penida i Sant Joan Sescloses eren disputades entre els monestirs de Sant Esteve de Banyoles i Sant Policarp. Sant Cebrià de Penida és situada en una vall immediata a la ciutat de Roses mentre que Sant Joan Sescloses és a la plana, a la vora de l'estany de Castelló.

Potser també s'hi podrien afegir les esglésies de Sant Genís (del Terror) al terme de Llançà i Sant Tomàs del Pení al terme de Cadaqués que apareixen en litigi entre els monestirs de Sant Pere de Rodes i Sant Esteve de Banyoles als segles X i XI juntament amb algunes de les cel·les refetes per Atala.⁽¹⁰⁾

La possessió de les esglésies de Sant Fructuós, Sant Pere, Sant Cebrià i Sant Joan per part de l'abadia de Banyoles es documenta per diversos diplomes sense anomenar-les amb precisió. Els litigis entre Banyoles i Sant Policarp varen quedar en principi resolts en l'assemblea d'Attigny de l'any 870 on acudiren davant Carles el Calb els abats d'ambdós monestirs. El rei donà la raó al monestir de Banyoles que exhibí més preceptes favorables i li concedí un nou instrument confirmatori.

Malgrat això, uns monjos de Sant Policarp acudiren al bisbe Teuter de Girona que era l'encarregat de lliurar les cel·les a Banyoles, amb una pretesa carta del rei amb instruccions contràries. L'any 878, l'abat de Banyoles acudí novament a Troyes on el rei Lluís el Tartamut li lliurà un nou precepte. En un judici celebrat l'any següent, el 879 a Santa Maria de Castelló, els monjos de Sant Policarp reconegueren l'engany i les cel·les foren lliurades a Banyoles.⁽¹¹⁾

Tampoc ara quedà del tot acabat el conflicte. Amb l'accés al tron del rei Odó i el trencament de la dinastia carolíngia, el comte Sunyer II

9. ...*unam in honore sanctae Mariae, alteram in honore sancti Stephani et in alio loco, ubi vocabulum est Sanctum Fructuosum, et in cacumine montis, ubi dicitur Sanctum Petrum, et in alio loco ad illam garricam ubi dicitur Ad ipsas curtes et ipsas condaminas...*

10. DE MARCA, Petrus, *Marca Hispànica sive limes hispanicus...*, Edició d'Stephanus Baluzius, París, 1688, ap. 310 (Judici a Castelló d'Empúries, any 1091); ap. 315 (Confirmació d'Urbà II, any 1096); ap. 467 (Butlla d'Alexandre III, any 1175).

11. BALUZIUS, Stephanus, *Capitularia Regum Francorum*, 2, París, 1677, ap. XLI (Precepte de Lluís el Piadós, any 822).

D'ABADAL I DE VINYALS, Ramón, *Catalunya Carolíngia, Els diplomes carolingis a Catalunya*, Primera part, Genèva, 1926-1950, doc. II, pàg. 48-54 (Precepte de Carles el Calb, any 844).

DE MARCA, Petrus, *Marca Hispànica sive limes hispanicus...*, Edició d'Stephanus Baluzius, París, 1688, ap. 27 (Precepte de Carles el Calb, any 866).

D'ABADAL I DE VINYALS, Ramón, *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, segona part, Barcelona, 1952, doc. IV, pàg. 456-457 (Precepte de Carles el Calb, any 870).

FLÓREZ, Enrique i DE LA CANAL, José, *España Sagrada*, vol. 45, Madrid, 1832, ap. 25 (Precepte de Lluís el Balb, any 878).

VILLANUEVA ASTENGO, Jaime, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. 14, Madrid, 1850, ap. 25 (Judici de Castelló d'Empúries, any 879).

d'Empúries-Rosselló organitzà l'any 889 una expedició a Orleans, a la cort. Entre d'altres instruments aconseguí un precepte d'Odó en el qual confirmava les cel·les a Sant Policarp. El comte era, per tant, aleshores, dins del context de l'intent de reforma del bisbat d'Empúries i la promoció com a bisbe d'Ermemir davant de Servus Dei de Girona, bel·ligerant a favor dels monjos del monestir fundat per Atala. En aquest diploma de l'any 889, apareix per darrera vegada entre la documentació coneguda el nom de Sant Policarp amb relació a les cel·les de l'Empordà.⁽¹²⁾ Encara, però, el bisbe de Girona Servus Dei aconseguí un precepte de Carles el Senzill l'any 899 en el qual s'atribuïa la possessió d'aquestes cel·les a la seu gironina.⁽¹³⁾ Hom ignora si aquest canvi tingué efectes reals, car l'abat de Banyoles obtingué una nova confirmació a favor del seu monestir, del mateix rei Carles l'any 916.⁽¹⁴⁾

Amb la conversió d'una de les quatre cel·les, Sant Pere de Rodes, en abadia independent respecte a Banyoles, les altres esglésies passaren a la seva dependència.⁽¹⁵⁾

El nom de Magrigul, a més de la vall de Montjoi i muntanyes del seu entorn proper, potser designava un sector més extens de la muntanya. En el text del precepte d'Odó a favor de Sant Policarp en confirmar les cel·les de Sant Frutuós i Sant Pere les precisa situades damunt *Magregerum*.⁽¹⁶⁾

Així mateix, un document de l'any 1081 confirma la presència efectiva del monestir fundat per Atala en aquest territori. S'hi discutia el delme d'unes terres i unes vinyes entre un particular i l'abat de Roses a l'alou de Sant Policarp a la vall de Roses. Per l'al·lusió a la vall de Roses segurament té alguna relació amb Sant Cebrià de Penida.⁽¹⁷⁾

També l'any 1214 es consigna una venda en el camí de la vall de Roses, prop de Magrigul (*..qua via ingredit et regreditur a valle Rodarum apud Magryulum,..*). Poc després, el 1233, s'esmenta una propietat que comprenia des del camí públic fins al mar vers Magrigul (*...et extenditur versus mare qua via itur et regreditur apud Magriiulum de valle Rodarum...*).⁽¹⁸⁾

En una permuta feta l'any 1117 per Ramon Renard i el seu fill amb el monestir de Santa Maria de Roses en relació amb la meitat dels delmes, s'hi

12. DEVIC, Claude i VAISSETE, Joseph, *Histoire générale de Languedoc avec des notes et les pièces justificatives*, vol. V, Toulouse, 1875, pàg. 9 (Precepte d'Odó, any 889).

13. FLÓREZ, Enrique i DE LA CANAL, José, *España Sagrada*, vol. 43, Madrid, 1819, ap. 14 (Precepte de Carles el Senzill, any 899).

14. BALUZIUS, Stephanus, *Capitularia Regum Francorum*, 2, París, 1677, ap. 132 (Precepte Carles el Senzill, any 916).

15. DE MARCA, Petrus, *Marca Hispànica sive limes hispanicus...*, Edició d'Stephanus Baluzius, París, 1688, ap. 79 (Precepte de Lluís d'Ultramar, any 944); ap. 83 (Precepte de Lluís d'Ultramar, any 948).

16. *...Et in Petralatensi ecclesias Sancti Petri et Sancti Fructuosi constructas, una cum villare eis pertinenti situm in Armorotas supra taxatum Magregerum et Sanctum Ioannem Suspineta, et Sanctum Cyprianum, cum propriis adjacentiis...*

17. MARQUÉS I PLANAGUMÀ, Josep M., *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, 1986, doc. 8, pàg. 36-37 (*...et de decimum de terris et vineis quod est alodium Sci. Policarpi in valle Rodis...*).

18. MARQUÉS I PLANAGUMÀ, Josep M., *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, 1986, doc. 107 i doc. 108, pàg. 118-120.

esmenta el castell de *Magrivil* i l'església del seu terme.⁽¹⁹⁾ En diferents capbreus del segle XVII apareixen noves referències en aquest castell i el lloc de Magrigul. Per la identificació del lloc, és definitiu un capbreu en el qual es fa consignar que es recullen dades de documents dels anys 1274 i 1374 i que esmenta *...lo castell de Monjoy que antigament se acostumava anomenar Magirol ab ses pertinentias y lo delma del peix del port de la Palosa...* De l'any 1407 hi ha referències del castell de Montjoi *...que antigament se acostumava anomenar Magyol...*⁽²⁰⁾

Tenint en compte que en la part narrativa del document de l'any 976 es deixa molt clar que Magrigul fou destruït en temps de l'emperador Carles quan els pagans van ocupar Barcelona, sembla que caldria situar aquest fet a partir de l'any 771 durant el regnat en solitari de Carlemany, després de la mort del seu germà. Josep M. Marquès, per la seva part, comenta que s'imposa una lectura crítica de les parts narratives del document i no exclou que l'escriptura hagués sofert algun retoc. Es basa en el fet que són memòries excessivament antigues per ésser invocades tants anys després. Hom ha vist, però, que el monestir de Sant Policarp reclama les cel·les refetes per Atala al llarg de més de cent anys. D'altra banda, aquest autor situa la referència a l'emperador Carles en temps de l'emperador Carles el Calb (840-877) i la invasió musulmana de Barcelona a les ràtzies que es registraren els anys 852 i 856, que només van ésser atacs esporàdics.⁽²¹⁾

El mateix opina Hug Palou si bé reconeix que les escomeses musulmanes citades no varen arribar a l'Empordà.⁽²²⁾ Al nostre entendre, però, hi ha un punt clau per datar la destrucció de Magrigul: l'arribada d'Atala. El primer autor no el cita i el segon no hi veu la relació. Atala arribà a Magrigul pels volts de l'any 780 i va trobar-hi unes esglésies fundades antigament que havien estat destruïdes pels pagans. És precisament el mateix que ens diu l'instrument esmentat de l'any 976. Així doncs, s'hauria de datar la destrucció de Magrigul en la dècada que va del 771 al 780. I potser encara caldria situar-la en el decurs d'alguna de les ràtzies de càstig que provocà la fracassada expedició de Carlemany l'any 778.

Quan el 768 Pipí el Breu morí a París, ja havia establert al Pirineu la franja meridional del seu regne. Però aviat es demostraria que la cadena muntanyosa no era barrera per ningú: ni per impedir la penetració franca cap Hispània ni tampoc les ràtzies sarraïnes pel sud de la Gàl·lia. El maig de l'any 777 Sulayman, el valí de Barcelona-Girona, i alguns altres caps es presentaren

19. MARQUÉS I PLANAGUMÀ, Josep M., *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, 1986, doc. 26, pàg. 51 (*...medietatem de ipsius decimis de castro de Magrivil et de ipsa ecclesia...*).

20. Arxiu Diocesà de Girona, *Canalar de capbreus y actes de les rendes que reb la abadia de Roses*, 1624.

21. MARQUÉS I PLANAGUMÀ, Josep M., *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, 1986, pàg. 13.

22. PALOU I MIQUEL, Hug, "El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 24, Figueres 1991, pàg. 35-36.

davant l'assemblea que Carlemany tenia a Paderborn i hi demanaren ajut a canvi de la submissió de les ciutats que governaven. Dos cossos d'exèrcit de Carlemany passaren el Pirineu. Un d'ells passà pel Portús i s'apropà a Barcelona. Poc després d'arribar tot l'exèrcit franc davant de Saragossa, el juliol del 778, es trobà amb la negativa del cap musulmà a obrir les portes. Carlemany es retirà. Temorosos de represàlies, molts hispanis que havien col·laborat amb Carlemany emigraren cap a Septimània. Aquests refugiats tingueren un paper rellevant i algun com Atala sembla que estimulà les accions militars posteriors dels carolingis a Hispània, justificant-les amb arguments ideològicoespirituals.⁽²³⁾ La mateixa part narrativa del document de l'any 976 informa que després de la destrucció de Magrigul tornaren a intervenir els valerosos soldats cristians d'aquella muntanya per lluitar i defensar-se davant dels pagans.

Atala, vers el 780, va trobar a Magrigul unes esglésies fundades antigament. En quina època foren fundades? Bona part del segle VIII fou una època d'incertesa amb períodes de turbulències que motivà que molta de la població de Roses es dispersés per les valls i planells de la serralada veïna cercant indrets amagats del mar i dels camins més transitats. No era aquest el cas de Magrigul –Montjoi i muntanyes circumdants– en part visible des del mar i creuat per camins importants. Les cel·les, segurament, serien anteriors a aquestes dates. Potser sorgí o tingué un moment important al segle VII amb la gran crisi social que originà la fugida de la gent esclava o pobra i sobreexplotada pels poderosos, a les muntanyes, molts dels quals abraçaren la vida monàstica, cenobítica o eremítica.

El segle VII, evidencià la perduració de poblament de l'antiga Roses, durant la dominació visigòtica i en la segona meitat d'aquest segle es construí la fortalesa de puig Rom que encara sabem utilitzada en la primera dècada del segle següent. En aquesta fortalesa, s'aprecia una gran diversitat d'influències culturals entre les quals destaca de forma molt clara la bizantina. Aquest influx bizantí s'aprecia també en l'aspecte arquitectònic. L'obra en espiga de puig Rom ens indica que aquesta forma de construir era corrent entre la població del país, els hispanoromans, a l'època visigòtica abans de la dominació àrab. És l'exemple més antic –de datació segura– de construcció en espiga que coneixem a casa nostra. El que sembla clar és el contacte en aquesta època entre la població de Roses i el món bizantí que havia dominat fins a la tercera dècada del segle VII una part important del sud i del sud-est de la península. Cal recordar l'origen grec de l'antiga Rhode que devia afavorir notablement aquesta aproximació.⁽²⁴⁾

El monaquisme era d'origen oriental i hauria estat introduït a casa nostra per monjos orientals i africans. Caldria doncs cercar en una època molt reculada la implantació en la zona del cap de Creus i la serra de Rodes de cel·les

23. SALRACH, Josep M., *Història de Catalunya. El procés de feudalització. Segles III-XIII*, vol. II, Barcelona, 1987, pàg. 124-128.

24. BADIA-HOMS, Joan, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-B, Girona, 1981, (reeditat 1985) pàg. 206, 208, 209, 211.

monacals o centres de vida eremítica. Encara en una data tan tardana com l'any 974 es fa esment a les "esglésies eremítiques" d'aquest territori.⁽²⁵⁾

Leovigild havia desenvolupat una política que pretenia aconseguir la unitat religiosa dels seus súbdits sota la fe arriana. A tal fi aplegà els bisbes arrians en un concili (580) que adoptà mesures per tal de facilitar la conversió dels catòlics hispans. Els prelats arrians intentaren reduir al mínim les principals diferències entre el credo arrià i el catòlic, però ben aviat es constatà el fracàs d'aquesta política d'unitat religiosa. El seu fill i successor Recared (586-601), convençut que la unificació religiosa era irrealitzable per mitjà de l'arrianisme, es convertí al catolicisme (587) féu pública la seva conversió en el III Concili de Toledo (589) i pressionà els bisbes arrians perquè l'imitessin. Aquesta decisió marcà una fita important en el procés de fusió entre visigots i hispanoromans.⁽²⁶⁾ Quin paper hauria jugat el bisbat d'Empúries en aquesta època a casa nostra? Caldria situar ja en aquestes dates la implantació del cenobi de Magrìgul? Ens portarien les advocacions de Sant Cebrià, Sant Fructuós, i sobretot de Sant Basili, en aquesta rodalia fins aquestes dates tan reculades? La dedicació a Sant Basili, sorprenent al nostre país, admet una antiguitat molt notable.

Sant Basili o Basili el Gran (330-379), originari de Capadòcia, fou nomenat clergue de Cesarea l'any 364 i bisbe del mateix lloc sis anys després. Doctor de l'església i pare del monaquisme oriental és justament cèlebre per les seves definicions d'un monaquisme que uneix fe i raó.⁽²⁷⁾ Va lluitar ensem contra l'arrianisme i el poder imperial que sostenia l'heretgia. Havia visitat les comunitats d'Egipte, Palestina, Síria i Mesopotàmia i, a poc a poc, fixà unes senzilles regles conformes a l'Evangeli instaurant petites comunitats de tipus familiar.⁽²⁸⁾

L'única notícia que posseïm que fa esment d'una església dedicada a Sant Basili a Roses, millor dit, damunt Roses, és d'inicis del segle XV (1408). Al principi de segle (1908), Antoni Rubió i Lluch va donar a conèixer una carta en què el rei Martí l'Humà (1396-1410) s'interessava pels vasos antics descoberts casualment prop de la dita església.⁽²⁹⁾ L'expressió "damunt Roses"

25. DE MARCA, Petrus, *Marca Hispànica sive limes hispanicus...*, Edició d'Stephanus Baluzius, París, 1688, ap. CXVI (...ipsas Ecclesias eremitanas quae in illorum terminis sunt...).

26. SALRACH, Josep M., *Història de Catalunya. El procés de feudalització. Segles III-XIII*, vol. II, Barcelona, 1987, pàg. 72-73.

27. St. Basile, *Lettres*, text a cura d'Y. Courtonne, París, 1957-1966 (Ed. Les Belles Lettres).

28. *La Cappadoce aux surprenantes richesses*, Histoire et Archeologie, núm. 63, maig 1982, pàg. 28 i 70.

29. *Lo rey. Administrador: entes havem que en una esgleia que es damun Roses, apellada Sant Basili, ha algunes gerres de pedra de marbre de les quals foren trobades deus terra, e com nos desigem molt haver aquelles, manam vos que de continent, vista la present, anets a la dita esgleia als alguns pedra piquers de Castelló et fets regonexer les dites gerres si non de pedra o d'altre manera. E si son de pedra tremetets les-nos de continent totes quantes n'i havia, com pus segurament ferse puxa, en manera que nos puxen trencar, e si no son de pedra o eren d'altre materia, tremets nos en tant solament una, la pus petita, e en aço per res no hi havia falla. Dada en Barchinona, sots nostre segell secret, a. vi dies de Juliol de l'any. MCCCCVIII, rex Martinus. Dirigitur Johanni Timer administratori Comitatus Impurianum.* (Arxiu Corona d'Aragó, Reg. 2.257, f. 5 v.) Publicat per Antoni Rubió i Lluch, *Documents per la història de la cultura catalana migeval*, vol. I, IEC, Barcelona, 1908, doc. DX, pàg. 443-444; ressenyat per Puig i Cadafalch, A. de Falguera, i J. Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. I, Barcelona, 1909, pàg. VII; publicat per Joan Badia-Homs, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-B, Girona, 1981, (reeditat 1985), *Notes a la segona edició*, pàg. 612 nota 11.

deixa ben clara la seva situació a la serralada pròxima a la vila. Una vegada identificada l'església de Sant Cebrià de Penida,⁽³⁰⁾ situat a Montjoi el cenobi de Magrigul, i situada a Sant Sebastià de Cadaqués l'església de Sant Tomàs del Pení, solament restaven dos possibles indrets on ubicar l'església de Sant Basili: els vestigis de la Casa Cremada o l'edifici de puig Alt. I no hi pot haver dubte: l'única església de Roses vora la qual podien aparèixer més fàcilment vasos antics és la de puig Alt que té a la vora una necròpolis tumulària del Bronze final.

Fins i tot en la carta del rei Martí, aquest demostra que no està segur que els vasos fossin de marbre, car demana que experts de Castelló vagin a comprovar-ho. Diu, a més, que si són d'altra matèria que només se li'n faci arribar un, el més petit. És evident que s'hauria tractat d'urnes funeràries de ceràmica.

Les ruïnes de l'edifici de puig Alt i dues necròpolis tumulàries, propera una i més allunyada l'altra, foren descobertes l'estiu de l'any 1952 per Josep Rahola, Josep M. Vilaret, Valentí Marín i Vicenç Roure. Posteriorment, l'estiu del 1954 hi acompanyaren Miquel Oliva aleshores responsable del Servei d'Arqueologia de Girona. L'any 1955 Vicenç Roure en donà una referència a la premsa on comenta que aquell mateix any ells mateixos començarien les excavacions.⁽³¹⁾ Encara l'any 1955 Miquel Oliva en donà una ressenya i comentà que dificultats d'ordre tècnic feien retardar a anys posteriors les dites excavacions.⁽³²⁾ L'any 1964, Josep Rahola, un altre dels descobridors, publicà unes notícies de les troballes i per primera vegada tractà d'identificar aquest "cenobi visigòtic o preromànic" amb l'església de Sant Tomàs del Pení citada l'any 944. També cita la cruïlla de Sant Tomàs que segons diu és a poca distància.⁽³³⁾ Aquest autor repetiria el mateix en un altre escrit de l'any 1977.⁽³⁴⁾ Mentrestant, Joan Badia, que havia visitat el lloc l'any 1968, va efectuar-ne l'excavació que li havia encarregat Miquel Oliva, entre el 6 i 27 de novembre de l'any 1972. Va publicar-la l'any 1975 i seguint Rahola apuntà que podia tractar-se de Sant Tomàs del Pení.⁽³⁵⁾

Són diversos, però, els indicis que assenyalen que Sant Tomàs del Pení es trobava on ara hi ha l'església de Sant Sebastià del Pení: Montsalvatje així

30. BADIA-HOMS, Joan; BOFARULL I GALLOFRÈ, Benjamí; CARRERAS I VIGORÓS, Enric; PIÑERO I COSTA, Miquel-Dídac, "Ruïnes de Penida", dins *Catalunya romànica, L'Empordà II*, vol. IX, Barcelona, 1990, pàg. 792.

31. ROURE TORENT, Vicenç, "Importante hallazgo arqueológico en la península del Cabo de Creus", *Revista Destino*, núm. 927, Barcelona, maig 1955, pàg. 17.

32. OLIVA PRAT, Miquel, "Trabajos complementarios de prospección y de recogida de materiales arqueológicos por la provincia gerundense en 1954", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. IX, 1954, publicat Girona 1955, pàg. 316.

33. RAHOLA SASTRE, Josep, "Cadaqués antiguo. Rodalía", *Revista Canigó*, núm. 127, Figueres, setembre 1964.

34. RAHOLA SASTRE, Josep, "Cadaqués antic. Rodalía", *Revista de Girona*, núm. 79, Girona, 1977, pàg. 91-94.

35. BADIA-HOMS, Joan, "Les restes Alt-Medievals de Puig Alt (Roses)", *Revista de Girona*, núm. 70, Girona, 1975, pàg. 27-33.

ho creia basant-se en els vestigis de parament medieval que hi veié.⁽³⁶⁾ L'instrument de l'any 944 la situa clarament "in monte Pini", és a dir, a la muntanya del Pení.⁽³⁷⁾ L'any 1030 es fa esment de la cruïlla de Sant Tomàs, lloc encara avui identificable i conegut com "la Cruïlla" que Monsalvatje anomenà "l'entreforch" en relació amb terres del desaparegut mas Grillera.⁽³⁸⁾ Per aquesta cruïlla, als vessants del Pení i propera a l'església de Sant Sebastià, hi passava el camí que vorejant la capçalera de la vall de Jóncols menava de Cadaqués a Roses pel coll del Pení que separa aquesta muntanya de la de puig Alt. L'any 1092 és qualificada sorprenentment d'abadia i ja no serà citada en documents posteriors que es coneguin.⁽³⁹⁾ És també molt significatiu que en el plet Roses/Cadaqués del segle XVII es digui que l'església de Sant Sebastià va ésser "reedificada" pels cadaquesencs.⁽⁴⁰⁾

Joan Maluquer tingué coneixement de l'existència de les dues necròpolis tumulàries de puig Alt per Miquel Oliva. Va citar-les primerament en un treball inèdit de l'any 1964.⁽⁴¹⁾ Quan efectuaven treballs d'excavació a Roses l'any 1965, aixecaren el plànol del sector més baix i no pogueren aixecar el del sector més alt per prohibició militar. En el sector alt observaren diferents túmuls escorcollats recentment per personal de la base del Pení. En el sector meridional es varen poder numerar els túmuls. Un d'ells havia estat excavat, o, més ben dit, escorcollat. Hi varen recollir bocins molt petits d'urnes. En tots els casos hom havia escorcollat únicament el centre del cercle. La proximitat a la base militar del Pení no va permetre realitzar l'excavació projectada, ja que no va ser autoritzada.⁽⁴²⁾

L'any 1979 Enriqueta Pons va fer un plànol de la necròpolis del sector meridional i va excavar dues tombes. Hi varen identificar 36 tombes-cercles. Dues eren excavades totalment i s'atribuí l'excavació a Maluquer, malgrat que aquest, posteriorment, digués que no es va autoritzar l'excavació projectada. Nou aparegueren enfonsades per la part central, com si haguessin estat

36. ...Nos confirma esta sospecha el hallarse situado este Santuario en la mencionada montaña; el no encontrarse restos de este priorato que tuvo importancia, pues en algunos documentos se le da el título de abadía; el de conservar en su obra de fábrica restos de construcciones románicas, siendo así que no hay en esta provincia ni un solo templo antiguo dedicado a San Sebastián ... (Francesc Monsalvatje i Fossas, *Notícies històriques*, vol. XVIII, Olot 1910, pàg. 41 i 42).

37. ...*cel-la in honore sancti Thomae in monte Pinni...* (Petrus de Marca, *Marca Hispànica sive limes hispanicus...*, Edició d'Stephanus Baluzius, París, 1688, ap. 79, Precepte de Lluís d'Ultramar, any 944).

38. ...*crudilia de sancto Thomas...* (Petrus de Marca, *Marca Hispànica sive limes hispanicus...*, Edició d'Stephanus Baluzius, París, 1688, ap. 202).

39. ...*abbatia sancti Thomae atque in monte Pinnini cum omnibus scilicet pertinentibus...* (Petrus de Marca, *Marca Hispànica sive limes hispanicus...*, Edició d'Stephanus Baluzius, París, 1688, ap. 310, judici a Castelló d'Empúries, any 1091).

40. ...*l'Universitat de Cadaqués reedificà dita capella proveint-la de ormeigs necessaris...* (Plet Roses-Cadaqués. Any 1672, Arxiu Parroquial de Cadaqués, Apartat Roses, núm. 65).

41. MALUQUER DE MOTES I NICOLAU, Joan, *El proceso histórico de la población pre-romana del Ampurdán*, 1964, Inèdit, pàg. 10-11.

42. MALUQUER DE MOTES I NICOLAU, Joan, *Puig Alt-Paní, Roses*, Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1982, pàg. 196.

remenades, set havien estat tallades violentament en fer el camí que encara existeix, i la resta semblaven senceres. Ara ens sembla evident que algunes d'aquestes tombes ja havien estat escorcollades al principi del segle XV quan el rei Martí l'Humà reclamava els vasos que hom hi havia trobat.

Enriqueta Pons va publicar les seves conclusions l'any 1982 i mai no va creure en l'existència de dues necròpolis malgrat haver-ho publicat diversos autors. Va guiar-se per la informació facilitada per Joan Ortensi que única-ment coneixia el sector meridional. Va publicar-la –i s'ha seguit citant– amb el nom de Rocaplana de Sant Tomàs que cal rebutjar totalment.⁽⁴³⁾ És un nom inventat. Una deformació de Sant Tomàs de Pení que ara sabem que tampoc es troba en aquest indret.

A la fi de 1983 (6-12-83) Enric Carreras i Miquel-Dídac Piñero, membres del GESEART, varen adonar-se que dotze tombes d'aquesta necròpolis del sector meridional de puig Alt havien estat escorcollades clandestinament i així varen comunicar-ho al Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona que va programar-hi una excavació d'urgència. Poc temps després (31-1-1984), el mateixos membres del GESEART redescobriren la necròpolis del sector nord de puig Alt que feia anys que no s'havia tornat a localitzar.⁽⁴⁴⁾ L'excavació d'urgència va començar el juny de l'any 1984 tenint com a responsables Assumpció Toledo i Enriqueta Pons. En el decurs de l'excavació, els citats membres del GESEART varen mostrar (20-6-1984), a les responsables d'aquesta, la necròpolis del sector nord de puig Alt quedant així perfectament clar que efectivament hi havia dues necròpolis o una necròpolis amb dos sectors. També varen informar-les que l'indret on es trobava la necròpolis meridional de puig Alt era anomenat el “coll dels Sarraïns” en documents del segle XVII.⁽⁴⁵⁾ Aquest topònim podria fer referència a la mateixa necròpolis o al llunyà record de les escomeses musulmanes a Magrìgul. En l'excavació d'urgència varen excavar-se cinc tombes del sector sud i una tomba del sector nord de les necròpolis i els resultats foren publicats per Toledo/Pons l'any 1985.⁽⁴⁶⁾

L'església de puig Alt, excavada l'any 1972 per Joan Badia i que ara proposem identificar amb l'església de Sant Basili, citada l'any 1408 per primera i única vegada, presenta una planta rectangular molt poc més llar-

43. PONS I BRUN, Enriqueta, “Una necròpolis d'incineració tumulària: Rocaplana de Sant Tomàs-puig Alt (Roses)”, *Revista de Girona*, núm. 99, Girona, 1982, pàg. 137-142.

PONS I BRUN, Enriqueta, *Roca Plana de Sant Tomàs o puig Alt, Roses*, Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1982, pàg. 195.

PONS I BRUN, Enriqueta, *L'Empordà de l'edat del Bronze a l'edat del Ferro (1100-600 a.C.)*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona, 1984, pàg. 38.

44. CARRERAS I VIGORÓS, Enric, *Diari de Prospeccions*, núms. 128 i 140.

45. *Plet Roses-Cadaqués. Any 1672*, Arxiu Parroquial de Cadaqués, Apartat 60 del Memorial de Roses i Apartat 12 del Memorial de Cadaqués.

46. TOLEDO MUR, Assumpció i PONS I BRUN, Enriqueta, “La necròpolis de Puig Alt, a punt de desaparèixer”, *Revista de Girona*, núm. 111, Girona, 1985, pàg. 59-66.

ga que ampla, gairebé un quadrat, que amida 15 x 14 m. És un temple de planta basilical que posseeix tres naus allargades d'amplada diferent amb l'eix de ponent a llevant i una capçalera a l'extrem oriental dividida amb tres petites aules (Figura 1). L'edifici fou bastit enterament amb "paret seca", o sigui, pedres col·locades sense argamassa ni cap altre material que les lligui. És un sistema de construir molt emprat popularment en les nostres contrades i molt especialment en aquesta rodalia de la serra de Rodes i cap de Creus on ha perdurat fins l'actualitat. Se'n conserva només el basament, tant dels murs perimetrals com dels que compartimenten l'interior. El gruix dels murs revelaria l'existència d'una coberta de fusta. Algunes filades de parament presenten una perfecta espiga de llargada considerable. El seu excavador apuntava que la tècnica constructiva recorda les muralles de puig Rom, bastides vers la segona meitat del segle VII, que es troben a menys de quatre km en línia recta i proposava una cronologia semblant o aproximada per aquest edifici.⁽⁴⁷⁾

Xavier Barral i Eduard Junyent, en obres publicades els anys 1981 i 1983, respectivament, no admetien que aquestes restes de puig Alt pogessin pertànyer a una església. Barral comentava que no hi ha cap prova ni arqueològica ni textual que demostrés que les ruïnes són un edifici religiós i que la planta convenia més a una casa.⁽⁴⁸⁾

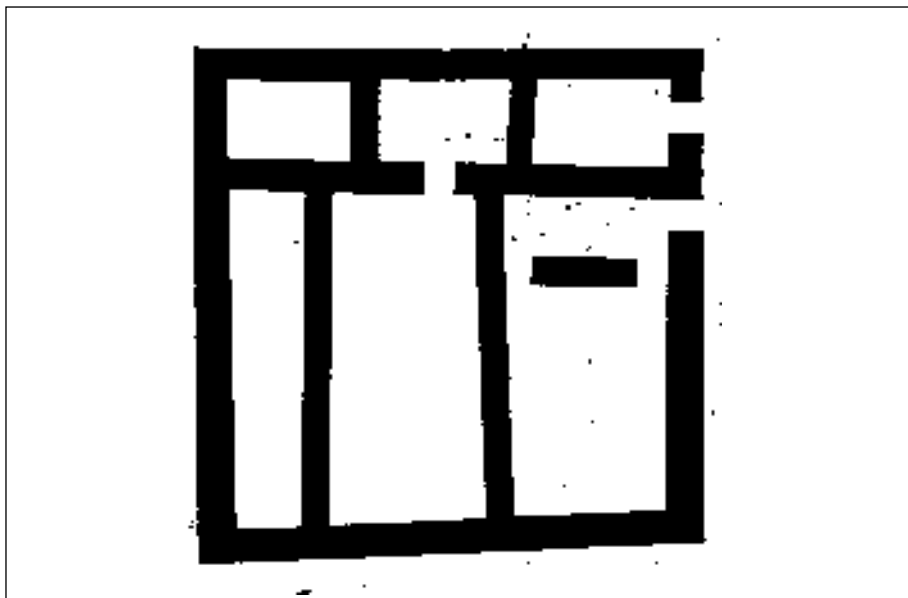

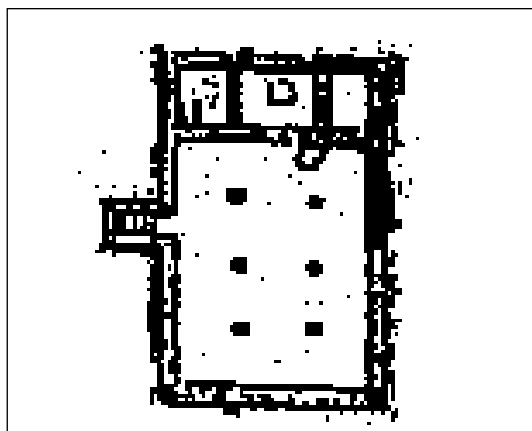
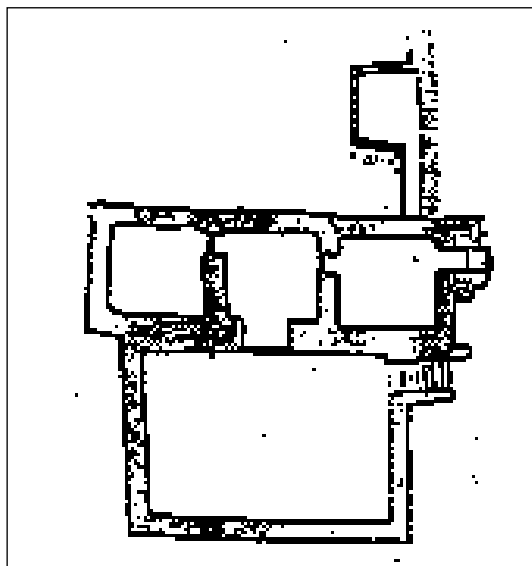
Figura 1. Planta de l'església de puig Alt o Sant Basili (15 x 14 m).

47. BADIA-HOMS, Joan, "Edifici del puig Alt o Rocaplana", dins *Catalunya romànica*, L'Empordà II, vol. IX, Barcelona 1990, pàg. 798-799.

48. BARRAL I ALTET, Xavier, *L'art pre-romànic a Catalunya, Segles IX-X*, Barcelona, 1981, pàg. 269-270.

En contra d'aquestes opinions certament desafortunades podem aportar les plantes d'unes esglésies que permeten demostrar sense cap mena de dubte que l'edifici de puig Alt és un temple religiós i que la seva implantació té un origen nord-africà. També podria perfectament ésser datat al principi del segle VII sinó abans. La primera església de 10 x 8 m és de primers del segle V i presenta una nau amb una capçalera dividida en tres aules. Fins i tot les entrades, per la seva situació, recorden l'edifici de puig Alt (Figura 2). Al final del segle V hom hi bastí a la vora una segona església de 17 x 10 m aquesta ja de planta basilical, amb les naus separades per filades de tres columnes. La capçalera era també dividida en tres aules (Figura 3). Al principi del segle VII

*Figura 2. Planta de l'església al principi del segle V (10 x 8 m).
Edifici 1 de Qusur 'Isa.*

*Figura 3. Planta de l'església de final del segle V (17 x 10 m).
Edifici 1 de Qusur 'Isa.*

hom arrasà i enterrà les edificacions anteriors i damunt de la primera església s'hi edificà una gran església de 22 x 12 m amb una nau central voltada per tres costats d'un deambulatori delimitat per setze columnes. La capçalera continua sempre dividida en tres aules⁽⁴⁹⁾ (Figura 4).

Aquestes esglésies pertanyen a l'edifici 1 de Qusur 'Isa en el centre monàstic de Kellia (Cel·les en grec) que es troba en el desert, entre El Caire i Alexandria, a Egipte. Va ésser fundat per l'egipci Sant Antoni que morí l'any 356 a l'edat de 105 anys. També vers l'any 385 hi visqué Evagre, originari de la província de Pont a l'Àsia Minor, que fou deixeble de Sant Basili en la seva joventut, on hi composà una obra considerable. L'indret, conegut pels antics textos, va ésser identificat l'any 1964 i excavat al llarg de vint-i-cinc anys. Un treball monogràfic va publicar-se l'any 1988.⁽⁵⁰⁾

Les restes de l'església de puig Alt o Sant Basili són d'ençà anys assenyalades per un rectangle de puntals clavats verticalment que havien de formar part d'un tancat per a protegir-les que mai no s'arribà a fer. Actualment tot és envaït per la vegetació i es va enrunant indefectiblement. Caldria netejar-les, consolidar-les, senyalitzar-les i construir-hi un tancat més ampli al seu entorn, que s'hauria de fer extensiu a la necròpolis tumulària propera, el més aviat possible. Cal no oblidar que ens trobem davant d'un dels edificis religiosos més interessants, remots i enigmàtics de les nostres comarques.

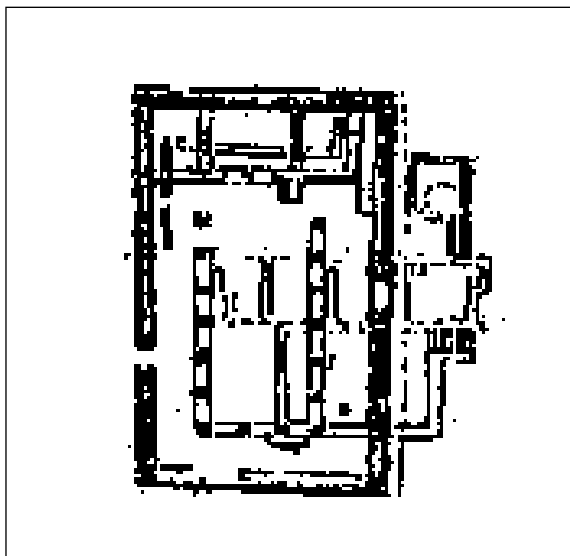

Figura 4. Planta de l'església al principi del segle VII (22 x 12 m). Edifici 1 de Qusur 'Isa.

49. BRIDEL, Philippe, *Les bâtiments de la vie communautaire*, dins *Dossiers Histoire et Archeologie*, núm. 133, desembre 1988, pàg. 44-59.

50. *Saint Antoine et les moines du desert*, *Dossiers Histoire et Archeologie*, núm. 133, desembre 1988.